

KIMMEL MÁTÉ

Tanyakérdés és tanyapolitika

Az alföldi tanyavilág modernizációjáról folytatott diskurzusok a 20. században*

DOI: <https://doi.org/10.56944/multunk.2024.3.6>

A tanya a 20. század elején vált jelentősebb közéleti témává. Az alábbiakban a tanyakérdés születésétől az 1970-es évekig a diskurzus során kialakult és meghatározó véleményeket, a tanyasi gazdálkodás politikai reprezentációjának alakulását vizsgáljuk. A tanulmányban szerepeltetett források köre korántsem hiánytalan, hiszen a neki tulajdonított jelentőségénél fogva – különösen e tág időkörben – a tudomány és a politika számos képviselője foglalkozott a tanyakérdéssel.¹ Azok a szövegek kerülnek említésre, amelyek hosszú távon meghatározó, a vonatkozó közéleti viták során egymásra is reflektáló – ezzel egymást legitimáló –, illetve a gyakorlati „tanyapolitikát” is befolyásolni képes gondolatok lenyomatainak bizonyultak. A legtöbb idézett mű szintetizáló és programadó jelleggel a tanyakérdésnek mind a gazdasági, mind a szociális részkérdéseire egyszerre kívánt válaszokat adni. Tehát előrevetítjük, hogy a tanyakérdés politikai diskurzusában a gazdálkodás problémái szorosan összefüggenek a tanyavilág társadalmi, illetve kulturális állapotával. A koncepciók a kultúra, a mentalitás, majd ennek következtében a racionálisnak gondolt termelési módszerek meghonosodását a gazdasági növekedés fontos előfeltételének tartották, fordítva pedig az életszínvonal emelkedésétől társadalmi és

* A tanulmány az MTA-BTK Lendület Munkaformák Kutatócsoport kutatásának keretében készült.

¹ A tanyakérdés többek között Habsburg Etelkát is foglalkoztatta: [HABSURG] Etelka főhercegnő: *A magyar tanyavilág*. Szent István Társulat, Budapest, 1938.

kulturális változásokat is vártak. Az egyes koncepciók között felmerülő különbségeket elsősorban az optimális gazdálkodásról és a tanyavilág modernizációjának menetéről alkotott eltérő gondolatok határozták meg. Utóbbi többek között az állam szerepéről és felelősségéről szólt. A tanulmányban az egyes vélemények közötti jellegzetes különbségeket és hasonlóságokat, azaz a tanyakérdés diskurzusára jellemző politikai gondolkodás belső törésvonalait, valamint az érvényesnek számító gondolatok körének külső határait vázoljuk. 1945 előtt elsősorban elméleti koncepciókkal foglalkozhatunk. A háború után a kommunista kormányzat voluntarista kísérlete, a Tanyai Tanács politikája kerül a fókuszba. A tanyakérdést a kollektivizálás befejezésével elméletileg megoldottnak tekintették, de az aktuális gazdasági problémákra reflektálva a diskurzus 1961 után is folytatódott.

A tanyakérdés születése és kibontakozása

A 19. század végén az európai gabonaválság a mezőgazdaságra és a legnagyobb agrárrégióra, az Alföldre terelte az agrárius politikusok és a mezőgazdasági szakemberek figyelmét.² A mezőgazdaság recessziója és az azt követő társadalmi feszültségek miatt a földbirtokosok veszélyben érezték a gazdasági-társadalmi pozícióikat. Egyik vezéralakjuk, Rubinek Gyula 1895-ben a „parasztzocziálizmus” „lábrakapását” emlegette, amely szerint éppen az Alföldön fenyegetett a leginkább.³ A régióban ugyanis az agráriusok szerint nem volt olyan erős birtokos középosztály, amely képes lett volna megőrizni a munkás és a munkáltató közötti „patriarkális” viszonyt, illetve kulturális, gazdasági

² Az Alföld válságának hosszú távú gazdasági elemzésére lásd: DEMETER Gábor–SZILÁGYI Zsolt–PINKE Zsolt: Sártenger és búzatenger. Mérlegen az alföldi gabonakonjunktúra és a vízszabályozások regionális következményei (1720–2020). *Századok*, 2022/5. 963–999. A gabonaválság okairól és az egyes gazdaságokra gyakorolt hatásairól lásd: KISS Zsuzsanna: Gabonaválság a 19. század végén. *Aetas*, 2014/4. 31–44.

³ RUBINEK Gyula: *Parasztzocializmus*. Pátria, Budapest, 1895. 6.

és politikai vonalon is a „nép vezetőjeként” tudott volna fellépni.⁴ A megoldást ezért elsősorban a birtokosok megerősítésében látták.⁵ Az alföldi gazdaságok pedig jellemzően tanyás gazdaságok voltak.

Ezért a 20. század elején tüzetesebben kezdtek el foglalkozni az úgynevezett tanyakérdéssel is, mint az alföldi probléma jelentős részkérdésével. A tanyakérdésről folytatott értekezés az Országos Magyar Gazdasági Egyesületen (OMGE) belül, és annak lapjában, a *Köztelek*ben indult meg. A vitát az 1900-as évtized elején a magyarországi növénytermesztés egyik meghatározó szakembere és az OMGE Növénytermesztési Szakosztályának igazgatója, Cserháti Sándor indította meg cikksorozatával.⁶ 1905-ben a szakosztály döntött az Alföld egyes alrégióinak tanulmányozásáról.⁷ A kutatásból két éven belül hat kötet született. Az első négy az egyes alrégiók gazdasági állapotát vizsgálta. Az utolsó kettő összefoglalta az eredményeket, és megtette az első átfogóbb javaslatokat is a regionális termelés reformjára. Az egyiket az OMGE igazgatója, Forster Géza,⁸ a másikat Cserháti írta.⁹

Cserháti 1907-ben megjelent munkája az alföldi gazdasági problémák egyik fő okát a tanyavilágban látta, mivel a szórványosság és a nagy távolságok, a város és a tanya közötti folytonos ki-be utazás ellehetetleníti az időigényesebb, többoldalú, belterjes gazdálkodást.¹⁰ Cserháti és Forster az alföldi gazdálko-

⁴ Uo. 6.; FORSTER Géza: *Javaslatok az alföldi gazdálkodás javítására*. Pátria, Budapest, 1907. 43.

⁵ Lásd például Czettler Jenő szociálpolitikáját: PETRÁS Éva: A szociális kérdés alakváltozatai. Czettler Jenő mezőgazdasági szociálpolitikai koncepciója. *Történelmi Szemle*, 2022/2. 315–326.

⁶ CSERHÁTI Sándor: *Az Alföld mezőgazdasági viszonyainak reformja*. Pátria, Budapest, 1907. 4.

⁷ A földmívelési és növénytermesztési szakosztály ülése. (1905. nov. 16.) *Köztelek*, 1905/92. 1914–1917.

⁸ Forster agrárpolitikus és sikeres középgazda volt, a gazdaszövetkezés ösztönzőjeként több szövetkezet, például a Hangya alapításában is részt vett. 1891-ben lett az OMGE igazgatója. Ezerholdas Komárom megyei birtokán mintagazdasággá fejlesztette homokos-agyagos földjeit. FÜR Lajos–PINTÉR János (szerk.): *Magyar agrártörténeti életrajzok A–H*. Magyar Mezőgazdasági Múzeum, Budapest, 1987. 565–567.

⁹ FORSTER Géza: I. m.; CSERHÁTI Sándor: I. m.

¹⁰ Uo. 4., 7., 14–15.

dást „okszerűtlennek” írja le. A gazdák nem természetnek takarmányt, így nem növekszik az állatállomány, tehát trágyát sem tudnak gyűjteni a földre.¹¹ Emellett nem végeznek talajmunkát, és a „sekély szántás mellett trágyázatlan földön” kizárólag búzát és kukoricát természetnek, jobban jövedelmező, például ipari növényeket nem. Nem figyelnek a termés minőségére sem.¹² Az általuk megkonstruált „okszerű” gazdálkodás mindennek az elmentéje. Forster Gézánál röviden és tömören: „Jól művelni a talajt és trágyázni is azt.”¹³ Belterjes gazdálkodás, aminek az alapja az „okszerű” állattenyésztés. Ehhez takarmány, gazdasági épületek, valamint szaktudás szükséges.¹⁴

Forster ugyanebben az évben megjelent megoldási javaslata szerint úgynevezett fiókközségeket kell létrehozni az Alföldön. Eszerint egy-egy tanyás csoportosulás centrumában olyan külterületi központokat kellene létrehozni, amelyek nem szakadnak el a várostól, de önálló intézményekkel rendelkeznek. Ötletét a már meglévő, városi kezdeményezésre kialakított tanyaközpontok – mindenekelőtt a szegedi – mintája adta. Az elképzelés szerint az intézmények közelsége miatt a gazda több időt tölthetne a birtokán, és az állandó jelenlétet jobban igénylő, belterjesebb termelési módokat is alkalmazhatná.¹⁵ Cserhádi is egyetértett Forster javaslatával, miszerint a tanyakérdést végső soron tanyaközpontok és fiókközségek létrehozásával kellene orvosolni.¹⁶ Fontosnak tartotta megjegyezni, hogy nem a tanyák felszámolását kívánják, hanem a gazdasági szempontból „káros” tanya-rendszer „okszerűvé” alakítását. „Okszerű” tanya-rendszeren azt értette, hogy a gazda állandóan a földhöz közel, a tanyán tartózkodik, és így a gazdálkodás ugyancsak „okszerűvé” válik.¹⁷

Forster 1907-ben, Cserhádi 1909-ben elhunyt. A kezdeményezést az agráriusok másik fő szervezete, a Magyar Gazdaszövetség, valamint az ott tevékenykedő Czettler Jenő vette át. Czettler

¹¹ FORSTER Géza: I. m. 32.

¹² CSERHÁTI Sándor: I. m. 19–20., 32.

¹³ FORSTER Géza: I. m. 32.

¹⁴ CSERHÁTI Sándor: I. m. 33.; FORSTER Géza: I. m. 46

¹⁵ FORSTER Géza: I. m. 15–19.

¹⁶ CSERHÁTI Sándor: I. m. 25.; FORSTER Géza: I. m. 13.

¹⁷ CSERHÁTI Sándor: I. m. 7., 14–15.

1913-ban korrigálta a Forster-féle javaslatokat, mivel egyes intézmények kitelepítését csak egy bizonyos lakosságszám felett tartotta megvalósíthatónak. A következtetésre az 1910-es népszámlálás vitte, amely először, immár a városoktól elválasztva mérte fel a nagyobb külterületi lakott helyeket. Czettler szerint az összeírás rámutatott, hogy néhol a tanyák jóval szórványosabban helyezkednek el, mint azt korábban gondolták, és ott az intézménytelepítés hasztalan lenne. Ahol viszont lehet, ott ő is támogatta, hogy a tanyasiak kiköltözzenek a földjeikre, ugyanis megfelelő technikai feltételekkel és szaktudással ott intenzív, fejlett gazdaságokat lehetne létrehozni.¹⁸ Czettler később a Magyar Gazdaszövetség elnökeként is vezető szerepet vállalt a tanyák tanulmányozásában. 1914-ben a szervezet az OMGE kutatásai nyomán hozzáfogott az első tanyakongresszus megszervezéséhez, de a háború és a politikai válság keresztülvágta a terveiket. Végül csak 1921 júniusában került sor a kongresszusra, amelyet Kecskeméten tartottak meg.¹⁹

A korábban felvetett problémák mellett itt már értelemszerűen a Trianon utáni gazdasági átrendeződés került az előadások középpontjába. Az itt elhangzott beszédében Czettler a Kongó-vidék nyomorához hasonlította az alföldi állapotokat, és a tanyakérdés nemzeti fontosságáról beszélt. Trianon kapcsán elmarasztalta a háború előtti kormányzatot, amiért az nem aknáztta ki az alföldi „színmagyar” népben rejlő erőket: „Magyarország hét és fél millió lakosa helyett ugyanezen a területen legalább is tízmilliónyi magyarságunk volna, mely [...] a megszálló fajokénál sokkal magasabb intelligenciájával, gazdasági céltudatosságával, faji erejével egyre szélesebbre tolná ki az etnográfiai határokat.”²⁰ A korabeli politikai gondolkodáshoz illeszkedve a tanyairodalomban is állandó „toposz” volt, hogy az alföldi magyarság „színmagyar

¹⁸ CZETTLER Jenő: Tanyai települések és tanyai központok. In: TÓTH Pál Péter (szerk.): *Agrárszociológiai írások Magyarországon 1900–1945*. Kossuth Kiadó, Budapest, 1983. 332–334., 344.

¹⁹ CZETTLER Jenő: A tanyai kérdés. *Magyar Gazdák Szemléje*, 1921/7–8. 438–439.

²⁰ CZETTLER Jenő: A tanyakérdés magyar feltámadás. *Magyar Gazdák Szemléje*, 1921/7–8. 443–444.

nép”.²¹ Az 1910-es népszámlálás statisztikai bizonyosságot is teremtett a gondolat mögé, mivel a régióban kiemelkedett a magyar anyanyelvűek száma.²² A tanyakérdést a diskurzus nemzeti kérdéssé emelte, aminek Trianon után kiemelt jelentősége volt. Az ügy nemzeti fontosságának kihangsúlyozásával a központi szerepvállalást kívánták sarkallni: a „magyarságnak igen értékes és nagy tömegei laknak éppen a tanyákon, úgy, hogy e kérdéssel foglalkozni ma nemzeti kötelesség”.²³ Ennek nem eleget tenni nemzeti szempontból a legnagyobb bűn. Ahogyan Czettler fogalmazott: „valóságos öngyilkosság”.²⁴

1921–1922-ben Rubinek Gyula, a földreformot is előkészítő agrárminiszter kezdeményezésére megalakultak az elvileg a hivatalos és egységesebb agrár-érdekképviselőt ellátni hivatott mezőgazdasági kamarák.²⁵ A Gesztelyi Nagy László igazgatósága alatt álló Duna–Tisza Közi Mezőgazdasági Kamara (DTMK) a következő évtizedekben vezető intézménye lett a tanyakérdésről folyt közéleti diskurzusnak.²⁶ 1927-ben a DTKM-n belül külön tanyai szakosztályt hoztak létre. Ugyanebben az évben tanyai közoktatásügyi értekezletet szerveztek, majd három tanyakongresszust rendeztek: 1927-ben Szentesen, 1933-ban Szegeden, 1936-ban pedig Kiskundorozsmán tartottak konferenciát.²⁷

Gesztelyi példaként a dán farmrendszert állítja elénk, ahol a modernizáció és a tagosítások révén szerinte tökéletes gazdálkodás alakult ki.²⁸ Hangsúlyozta, hogy a fejlesztéseket össze kell hangolni a helyiek igényeivel is: „Az önként létrejött tanyai

²¹ FORSTER Géza: I. m. 14.

²² CZETTLER Jenő: *Tanyai települések*. I. m. 334–335.

²³ GESZTELYI NAGY László: *Magyar Tanya*. Árpád Részvénytársaság Könyvnyomdája, Kalocsa, 1928. 6.

²⁴ Idézi: GESZTELYI NAGY László: I. m. 49.

²⁵ BÓDY Zsombor: Hatalmi viszonyok a mezőgazdaság érdekképviselőiben Trianon után. Az 1920-as kisgazda frakció és a mezőgazdasági kamarák elitjének társadalmi arculatáról. *Agrártörténeti Szemle*, 2020/1–4. 182.; A mezőgazdasági érdekképviselő. *Köztelek*, 1920/18. 318–321.

²⁶ PINTÉR Ilona: Duna–Tisza közi Mezőgazdasági Kamara 1922–1946. *Agrártörténeti Szemle*, 1984/1–2. 432.

²⁷ Uo. 449–452.

²⁸ GESZTELYI NAGY László: A tanyarendszerű település jelentősége Magyarországon. *Társadalomtudomány*, 1928/6–8. 421.

központok rendelkeznek a fejlődés minden attribútumával, míg a hatóság által létrejött tanyai központok alig haladnak előre.” A tanyasi nép az elsöre „büszkén tekint”, míg a másik mellett „közömbösen halad el”.²⁹ A Gesztelyi-féle koncepcióban alapvetően az állam vezetésével, de a városok és a tanyasiak bevonásával épülnek fel a tanyaközpontok. Bár a városok anyagi áldozatkészségében kevésbé bízott, lehetségesnek tartotta a kompromisszumot. Úgy gondolta, hogy a tanyasiak igényei viszont többnyire egybevágnak a tanyakérdés megoldásának tervezett eszközeivel.³⁰

Az 1920-as évek végén a tanyaközpontok fejlesztéséről megjelent egy, a korábbiaknál messzebbre menő elképzelés is, amelyet például Kaán Károly erdészeti szakpolitikus képviselt. Kaán szerint nem csupán tanyaközpontok, hanem teljesen autonóm falvak létrehozására és a falusi gazdálkodásra való átállásra lett volna szükség. Könyvében a Szent István-i letelepítések előképével hirdette az úgynevezett falvasítást, amelynek célja a mintaszerűnek tartott dunántúli településrendszer alföldi adaptálása volt.³¹ Kaán úgy gondolta, hogy „addig az Alföldet illetőleg sem kiterjedt kultúráról, sem megfelelő közigazgatásról, a közegészség javításáról, vagy a szociálpolitikai kérdések egészséges megoldásáról, de még egy kívánatos gazdasági fellendülésről sem beszélhetünk, amíg ezt a két kérdést” – a falvasítást és a közlekedés fejlesztését – „tervszerű átgondolással, a kormányzat minden ága tevékenységének egybehangzó, szerves együttműködésével [...] meg nem oldottuk”. Kaán a Mussolini-féle olasz telepítéspolitikát³² tartotta példaértékűnek. A nemzet érdekeire hivatkozva olyan programot sürgetett, amelyben „nem érvénye-

²⁹ GESZTELYI NAGY László: I. m. 238.

³⁰ Uo. 3., 209.

³¹ KAÁN Károly: *A magyar Alföld*. MTA, Budapest, 1927. 336–337., 340.

³² Az olasz fasiszta kormány a túlnépesedettnek mondott északi területekről telepített át családokat a délen felépített új településekre. A program modern, gépesített gazdaságok létrehozását és az érintett területek „faji tisztaságát” tartotta a céljának. Lásd: CORINNA UNGER: Developing Rural Regions: Europe in the World. In: Liesbeth VAN DE GRIFT–Dietmar MÜLLER–Corinna UNGER (eds.): *Living with the land: rural and agricultural actors in twentieth-century Europe*. De Gruyter, Boston, 2022. 64. DOI: <https://doi.org/10.1515/9783110678628-005>

sülhet az egyéni önzés és a magánérdek”. A városokat a falvasítás akadályának tekintette, és azokat szinte teljesen kizárta volna a tanyavilág feletti rendelkezésből. A faluvá alakulásról és a faluba költözésről végső soron maguk a tanyasiak dönthettek volna, a kormány feladatát ennek ösztönzésében és a jogi akadályok elhárításában jelölte meg.³³

Mindkét elképzelés sürgette a hathatósabb állami cselekvést. Gesztelyi gondolatai mégis inkább közelítettek a korabeli északi és nyugati típusú, fokozatosságra törekedő vidékmodernizációhoz, míg Kaán merített az autoriter rendszerek, így az olasz fasizmus stratégiájából is.³⁴ A magyar kormányzat a tevékenységében (és intézményileg is) a Gesztelyi-féle koncepcióhoz állt közelebb. 1927-ben a DTMK-nak sikerült elérnie, hogy a tanyaközpontok fejlesztésére rendeletet adjon ki a belügyminisztérium. E rendelet viszont inkább csak a mezővárosi és vármegyei előjáróságokat felszólító irányadás volt, semmint érdemi állami tanyapolitika. A teljesítés elmaradásának esetére nem tartalmazott szankciókat, csupán kilátásba helyezett egy szigorúbb törvénykezést arra az esetre, ha a tanácsok nem tesznek eleget az utasításoknak. Javaslatokat és jogi útmutatást adott mindenekelőtt a közigazgatás és a közbiztonság, valamint a postai és telefonos összeköttetés javítására, a tanyasi építkezések ellenőrzésére, a tanyasi gazdakörök megszervezésére, illetve a tanyaközpontok kialakítására.³⁵ Gesztelyi és a DTMK üdvözölte a rendeletet, de a későbbiekben hiányolták a tanyakérdés megoldására tett politikai erőfeszítéseket. Elismerően a Klebelsberg-féle iskolaépítési program eredményeiről tudtak nyilatkozni.³⁶ A program szintén a tanyavilág fennálló viszonyaihoz alkalmazkodott, amennyiben a nagyobb gócpontokhoz, már meglévő központi helyekhez közel épültek fel az iskolák. Kaán kritizálta is az eljárást, mivel ez szerint csak jobban bebetonozta a tanyavilág jelenlegi szétszórtságát.

³³ Uo. 338–339., 343.

³⁴ A két háború közötti európai vidékpolitika jellemző irányvonalairól lásd: Wim VAN MEURS: Representing Peasants and Farmers: Parties, Movements, and Leaders Across Europe. In: Liesbeth VAN DE GRIFT–Dietmar MÜLLER–Corinna UNGER (eds.): I. m. 255–257. DOI: <https://doi.org/10.1515/9783110678628-013>

³⁵ A rendelet szövegét lásd: GESZTELYI NAGY László: I. m. 252–258.

³⁶ Uo. 88., 259.

gát és rendszertelenségét.³⁷ A fokozatos modernizáció nem tisztán elvbéli választás volt. Mind a kormány, mind Gesztelyi tudatában volt annak, hogy mozgásterének keretet szabnak bizonyos politikai és pénzügyi korlátok. A falvasítás jelentős költségekkel járt volna, és nem utolsósorban feszültséget teremtett volna a kormányzat és az adózók között, illetve a megyék és városok vezetőivel is.³⁸

A harmadik álláspont legnevesebb képviselője Erdei Ferenc népi szociográfus volt, aki Czettler, Gesztelyi és különösen Kaán elemzéseit politikailag motivált, a valós állapotokat torzító írásoknak tartotta, és bírálta a tanyakérdés valamennyi irányadó koncepcióját. 1942-es összefoglaló kötete szerint a célkitűzéseken túl az egész problémafelvetést is újra kell gondolni. A politikai célzatú művekkel szemben az egyes tudományágak, különösen a néprajztudomány 1930-as években keletkezett eredményeiről, elsősorban Györffy István felfogásáról nyilatkozott elismerően.³⁹ Györffy szerint törvényszerű, hogy a környezethez alkalmazkodva a nomádokig visszanyúlóan a tanyákhoz hasonló megtelepülési és gazdálkodási forma alakult ki az Alföldön, amely az ott élők etnikai-kulturális sajátosságává változott.⁴⁰ Erdei szemléletében ez azt jelenti, hogy a tanyarendszert mint magyaros települési és gazdálkodási módot nem kell megváltoztatni, sőt azt az adott formájában támogatni kell. Az állandó tanyán lakás ösztönzése helyett elsősorban az útfejlesztések révén a város-tanya-kapcsolat erősítésére és a ki-be járás megkönnyítésére kell törekedni. Mindezt társadalmi és gazdasági érvekkel is igyekezett alátámasztani. Konklúziója szerint a tanyasi gazdálkodás jobb és fejlődőképebb, mint a falusi rendszer.⁴¹

A fősodró koncepciókban az alapvetések az agrárius kiindulópontok óta változatlanok voltak. A tanyákat politikai segítségre szoruló, nemzetgazdasági és egyéb, például az etnikai

³⁷ KAÁN Károly: I. m. 340–341.

³⁸ Gesztelyi többször utal a pénzügyi lehetőségek a városi jogok figyelembevételének fontosságára. Lásd például: GESZTELYI NAGY László: I. m. 215., 237.

³⁹ ERDEI Ferenc: *Magyar tanya*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1976. 8., 12.

⁴⁰ GYÖRFFY István: A magyar tanya. *Földrajzi Közlemények*, 1937. 70–71.

⁴¹ ERDEI Ferenc: *Magyar tanya*. I. m. 240–242., 251., 255.

gyarapodás szempontjából kiaknázatlan erőforrásnak tekintette a tanyakérdés korabeli irodalma. Elsősorban a gazdálkodás professzionalizációjában látták az átfogó, a gazdasági mellett kulturális és szociális javulás lehetőségét. Ennek érdekében először is szükségesnek tartották, hogy a gazda állandó jelleggel a földje közelében telepedjen meg. Ezért a szokványos településekre jellemző, a lakosságot ellátó intézményrendszer kialakítását és az infrastruktúra fejlesztését javasolták a szakírók. A létesítmények telepítése igazodhatott volna a tanyavilág fennálló viszonyaihoz, vagy alakulhatott volna a „hagyományos” falvak mintájára, illetve erősíthette volna a tanya és az anyaváros meglévő kapcsolatát is. Ezek szerepe ugyanakkor messze túllépett azon, hogy közelségükkel segítették a célszerűnek tartott termelési módszerek meghonosodását. A gazdálkodás átalakításában vállalt szerepük mellett egyedi funkcióikat is úgy kellene betölteniük, hogy azzal közvetlenül is szolgálják a tanyavilág kulturális és szociális viszonyainak mélyreható átalakítását.

Tervek a tanyavilág „belső gyarmatosítására”

A szerzők nagyjából ugyanolyan létesítményeket kívántak felállítani a tanyavilágban. Az intézmények listája hosszúvá nyúlt. Gesztelyinél például iskola, népház, templom, jegyzői iroda, csendőrség, orvosi rendelő, szülőhely, védőnői lakás, gazdakör(-i helyiség), szövetkezet(-i helyiség), posta és telefon stb. épülne a tanyaközpontokban.⁴² A közlekedés fejlesztését valamennyi koncepció sürgette. Az infrastrukturális fejlesztések között szerepelt továbbá a villanyáram, valamint a táv- és tömegkommunikáció eszközeinek (telefon, távíró, posta, újság, rádió) bevezetése a tanyavilágba.⁴³ Czettler szerint a posta és a közlekedésügy rendezése „talán mindennél fontosabb a tanyai lakosságra nézve”.⁴⁴ Kaán azt írja, hogy a közlekedés fejlesztésével megoldható

⁴² GESZTELYI Nagy László: I. m. 241., 287–288.

⁴³ FORSTER Géza: I. m. 18.; GESZTELYI Nagy László: I. m. 102., 111., 193., 274.

⁴⁴ CZETTLER Jenő: *Tanyai települések*. I. m. 340.

a „nemzeti”, a gazdasági és a kulturális integráció.⁴⁵ Gesztelyi szerint „a kultúrának és a haladásnak egyik leglényegesebb eszköze a posta, távírda, telefon [...]. Ezután következik a rádió nagyobbarányú elterjedése a tanyákon, amelynek a hatását és eredményeit ma még felfogni sem tudjuk.” A villamosításban elsősorban a gazdaságok gépesítésének lehetőségét látta.⁴⁶

Az intézmények közül kiemelt szerepet kapott az iskola, amelynek a szűk értelemben vett oktatási szerepen, illetve a kulturális funkciókon túlmutató feladatokat tulajdonítottak. Minden bizonnyal azért, mert számos tanyavidéken egyedül erre az intézményre tudtak támaszkodni, és mert a tanítónak kiemelt szerepe volt a külvilág és a tanyák közötti kapcsolat fenntartásában. Mindenekelőtt a mezőgazdasági szakoktatás is itt valósult volna meg. Cserháti szerint ugyanis a települési viszonyok mellett a gazdálkodás reformjának egyik legnagyobb akadálya a „gazdaosztály mezőgazdasági szakismereteinek fogyatékosága”.⁴⁷ Czettler az iskoláknak húsz hold területet kívánt adni, hogy azon a szakmailag képzett tanító gyakorlati mezőgazdasági ismeretekre oktathassa a lakosságot.⁴⁸ A szakoktatás sikerének feltételeit viszont összetettebbnek látták. Forster szerint a parasztság nem hajlandó tanulni, és ragaszkodott a régi módszereihez: „A gazdaember konzervatív természeténél fogva, az élőszóval előadottakat vagy írt dolgokat kételkedve fogadja, csak azt követi, amit szemével látott és aminek czélszerűségéről, jóságáról és hasznot hozó voltáról maga meggyőződött.”⁴⁹ Ezért a helyes műveléshez nemcsak a szaktudás átadását, hanem alapvetően a kultúra, a mentalitás formálását is szükségesnek tartották. Általánosnak volt mondható az a gondolat, miszerint a tanyai iskoláknak „nemcsak a betűvetésre kell tanítani a tanyai lakosságot, hanem egyéb kulturális szükséglet kielégítését is kell annak szolgálni”. Gesztelyi az oktatás mellett a tömegkommunikáció eszközeivel képzelte el a mentalitás formálását, kiemelt

⁴⁵ KAÁN Károly: I. m. 343.

⁴⁶ GESZTELYI NAGY László: I. m. 110–111., 278.

⁴⁷ CSERHÁTI Sándor: I. m. 9–11., 15., 17.

⁴⁸ CZETTLER Jenő: *Tanyai települések*. I. m. 337.

⁴⁹ FORSTER Géza: I. m. 43.

szerepet szánva a propagandának is. Fontosnak tartotta az iskolán kívüli, elsősorban felnőtteket célzó „népművelést” is, hogy a „jelen generáció”, azaz a társadalom „termelőképes” tagjai is részesüljenek a kulturális és szakmai oktatásban. Gesztelyi szerint a felnőttek nevelésének is fontos eszköze az iskola, például az ünnepségek alkalmával a szülők is nagyobb sikerrel vonhatók be a közművelődésbe. Az iskola egyéb kulturális rendezvényeknek is teret adhat. A „tanyai táncmulatságokat” többek között azért akarta bevenni az iskolába, mert egyébként „valamelyik istállóban vagy korcsmában” rendeznek ellenőrizetlen és kulturálatlan mulatságokat.⁵⁰ Az iskola tehát nemcsak kulturális szolgáltató intézmény, hanem a kultúra irányítója is, amely a korabeli erkölcsi paradigmával összhangban történik.

Czettler a hiányzó intézmények bizonyos funkcióit is rábízta volna a tanyasi iskolákra. Beleértve néhány közigazgatási, közlekedésügyi, gazdasági stb. teendőt. Főleg a csekély lakosság-számú vidékeken látta hatékonynak ezt az alternatívát, ahol a központosítás ráfizetéses lenne.⁵¹ Ennek az a feltétele, hogy a tanyasi tanító a szokványosnál bővebb, „egészen más kiképzésben” részesüljön. Ez jelenti a gazdasági mellett azoknak a közigazgatási és szociális ismereteknek az elsajátítását is, amelyek képessé teszik a gazdálkodókat legalább a „primitív közigazgatási teendők” ellátására. Sőt, Czettler emellett rájuk bízta volna az alapvető egészségügyi segítségnyújtást, de akár a gazdakörök és a szövetkezetek vezetését is.⁵² Egyébként persze azt tekintette volna ideálisnak, ha valamennyi intézmény idővel önálló helyiséggel és apparátussal rendelkezne. Az iskola mellett a művelődés helyszíne lehetett a népház és a könyvtár is. A vallást, azaz a templom meglétét is fontosnak tartották a kulturális integráció szempontjából. Nemcsak mint hitbéli, hanem mint erkölcsi útmutatást is.⁵³ Emellett az igényfelmérések szerint a tanyasiakat

⁵⁰ GESZTELYI NAGY László: I. m. 151–154.

⁵¹ CZETTLER Jenő: *Tanyai települések*. I. m. 337.

⁵² Uo. 337–338.

⁵³ GESZTELYI NAGY László: I. m. 76., 79., 274.

a templom hiánya ösztönözte leginkább az állandó tanyán lakás elutasítására.⁵⁴

Az infrastruktúra és az intézmények mellett bizonyos társadalmi és gazdasági szervezeteknek is fontos szerepet szántak a tanyavilág reformjában. Ezek a szervezetek a szövetkezetek és a gazdakörök voltak. Forster – maga is több, országos fontosságú szövetkezet létrehozója – úgy vélte, hogy a hitel- és fogyasztási szövetkezeteken túl értékesítő- és termelőszövetkezeteket is létre kell hozni. Mint írja: „a jövő ezeké”. Különösen, ha az a cél, hogy több ipari növény teremjen az Alföldön. Emellett a nagyobb állatok tenyésztését is szövetkezetben tartotta célravezetőnek. Ugyanis mindkettő állandó és fokozott figyelmet követel, amire a családi gazdaság nem képes.⁵⁵ Cserháti ugyancsak a szövetkezeti állattartásra ösztönöz. Így lenne elég állat és trágya is a földekre, tehát megszűnhetne az egyoldalú gabonatermelés.⁵⁶ Kaán ugyancsak társulva képzelte el az állattartás jövőjét, például hangsúlyozta a tejszövetkezetek fontosságát.⁵⁷ Czettler Jenő szerint a szövetkezettel a ki-be járkálást is megspórolnák a gazdák. Közösen, szervezeten járnának be a városba eladni és vásárolni. A társulás csiráját ő már látni vélte a tanyás gazdák között, mivel azok már akkor is összebeszéltek, ha nagyobb vásárlásra indultak a piacra. Így már csak a szaktudást hiányolta, ami a szövetkezetek sikeres működéséhez kellene.⁵⁸ A legfontosabb tanyai exporttermények – a zöldség, a gyümölcs és a baromfi – értékesítését is sokkal sikeresebbnek tartották volna a megfelelő szövetkezetek létrehozásával.⁵⁹ A szövetkezetek az általános gazdasági tevékenységeken túl itt, a tanyák világában bizonyos társadalmi feladatokat is elláttak volna. A jobb gazdaktól tanulhatnának a társaik, így a szaktudás átadásának is fontos helyszíne lehetett volna a szövetkezet.⁶⁰ A funkcionáriusok a

⁵⁴ CZETTLER JENŐ: *Tanyai települések*. I. m. 333.; GESZTELYI NAGY László: I. m. 80.

⁵⁵ FORSTER GÉZA: I. m. 55–56.

⁵⁶ CSERHÁTI Sándor: I. m. 34., 36–37., 46.

⁵⁷ KAÁN Károly: I. m. 248., 350.

⁵⁸ CZETTLER JENŐ: *Tanyai települések*. I. m. 343.

⁵⁹ GESZTELYI NAGY László: I. m. 207–208., 280.; KAÁN Károly: I. m. 254.

⁶⁰ FORSTER Géza: I. m. 58.

helyi közösség vezetői közé tartoztak volna a kiemelkedő gazdák és a tanyasi tanítók mellett.⁶¹ A társadalmi problémák orvoslására viszont külön szervezetet is létre lehet hozni: a gazdakört. Czettler úgy összegez, hogy a szövetkezetekkel a gazdasági, a gazdakörökkel pedig a társadalmi integrációhoz kerülnének közelebb. Ha emellett a kapcsolattartás (posta) és a közlekedés is jobb lenne, akkor a tanya végleg kikerülne elzártságából.⁶²

A tanyakérdés irodalma szerint az „okszerű” gazdálkodást a települési viszonyok mellett az Alföld táji-környezeti sajátosságai is akadályozták. Az alföldi környezet átalakítására már a 19. században is születtek nagyszabású tervek. Széchenyi például hajózható öntözőcsatornákkal hálózta volna be az Alföldet. Ezt az elgondolást a tanyairodalomban is felmelegítették.⁶³ Kaán Károly állami erdőtelepítésekkel kívánta javítani a klímát.⁶⁴ A legnagyobb problémát a szikes és homokos talajok okozták. A talajjavítás módszereinek fejlesztésére a DTMK és a Tiszántúli Mezőgazdasági Kamara kísérleti telepeket és talajtani laboratóriumokat hozott létre.⁶⁵ A diskurzus résztvevői világszerte keresték az Alföldhöz hasonló vidékeket és az ott alkalmazott megoldásokat. Cserháti az amerikaiak által kikísérletezett száraztűrő növényekre hívta fel a figyelmet.⁶⁶ Gesztelyi Ázsiától Amerikáig igyekezett összegyűjteni a tanyavilághoz hasonló vidékek példáit és levonni a következtetéseket.⁶⁷ Kaán az indiai, egyiptomi, francia és belga öntözőrendszereket dicsérte, Olaszországot pedig egyenesen az öntözőberendezések „hazájaként” mutatta be.⁶⁸

A modernizáció útjáról eltérően vélekedtek a szerzők. Ennek egyik oka az, hogy a célokról, az ideális gazdálkodásról is mást gondoltak. Abban viszont egyetértettek, hogy egy központosított és átfogó programra van szükség, amely egyszerre változtatja meg az alföldi gazdálkodás körülményeit és módszereit,

⁶¹ GESZTELYI NAGY László: I. m. 285.

⁶² CZETTLER Jenő: *Tanyai települések*. I. m. 342–343.

⁶³ Lásd: FORSTER Géza: I. m. 25–26.; KAÁN Károly: I. m. 101., 112.

⁶⁴ Uo. 13.

⁶⁵ GESZTELYI NAGY László: I. m. 276.

⁶⁶ CSERHÁTI Sándor: I. m. 36.

⁶⁷ GESZTELYI NAGY László: I. m. 7–12.

⁶⁸ KAÁN Károly: I. m. 111–112.

de a tanyavilág gazdasági, szociális és kulturális viszonyait is. Összességében a vidékfejlesztés valamennyi kortárs európai példájához hasonló „belső gyarmatosítást” sürgettek a tanyakérdés gondolkodói. Az elképzelt modernizáció központosított volt, és egyszerre szolgálta az agrárterületek produktívabb hasznosítását, valamint nem utolsósorban a vidék és a vidéki társadalom hatékonyabb kormányzását is.⁶⁹ A tanyakérdés megoldására tett javaslatok viszont legnagyobbbrészt „papíron maradtak”. Az első grandiózus politikai kísérletet a kommunista kormányzat tette meg a háború után.

A Tanyai Tanács és a községesítés

Az 1927-es tanyasi közigazgatási rendelet mellett 1944-ben törvényileg⁷⁰ is megpróbálták elősegíteni a tanyasi közigazgatás átalakítását azzal, hogy a városokat utasították a kirendeltségek és tanyaközpontok felállítására, valamint kilátásba helyezték egyes térségek elcsatolását és önálló községgé alakulását is. A tanya-kérdést közvetlenül a háború után ugyancsak elsősorban közigazgatási-belügyi problémaként kezelték. Súlyát növelte, hogy az 1945-ös földosztás hatására számos újgazda költözött ki a kapott földjére.⁷¹ 1945-ben és 1946-ban olyan területrendezéseket tettek rendeletileg lehetővé, amelyek nyomán az első két évben annyi község született, mint a két háború között összesen.⁷²

Az MKP és a pártnak a tanyakérdésben rendre állást foglaló Közigazgatási Bizottsága a korábbi elképzelések közül a falvasítás, közelebbről Benisch Arthur statisztikus szakember

⁶⁹ A kortárs európai „belső gyarmatosító” vidékpolitika általános jellemzőiről lásd: Liesbeth VAN DE GRIFT–Dietmar MÜLLER–Corinna UNGER (eds.): I. m. 39–41. DOI: <https://doi.org/10.1515/9783110678628>

⁷⁰ 1944. évi II. törvénycikk a tanyai igazgatás rendezéséről.

⁷¹ A becslések huszonötezer és hetvenötezer közé teszik az új tanyák számát. ORBÁN Sándor: Tanyaközpontosítási, községesítési kísérletek a felszabadulás után. In: PÖLÖSKEI Ferenc–SZABAD György (szerk.): *A magyar tanyarendszer múltja*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1980. 367.; ORBÁN Sándor: Az MKP és az MDP kísérletei a tanyakérdés megoldására. *Párttörténeti Közlemények*, 1987/4. 85.

⁷² ORBÁN Sándor: Az MKP és az MDP kísérletei... I. m. 84.

állásfoglalása mellett állt ki. Szerinte a tanyás térségek önállóítását indokolja, hogy a városi vezetők „gyarmati” sorban tartják a külterületek lakosságát, adóikból alig fordítanak az életkörülményeik javítására.⁷³ Benisch a háború előtt jó véleményrel volt Kaán Károly elképzeléseiről is.⁷⁴ A párt hasonlóan indokolta, hogy az MKP-s belügyminisztérium a községi önállóítások során döntő pozícióba helyezkedhessen.⁷⁵ A háború előtti falvasításkonceptiókban az ideális falusi gazdálkodás magángazdaságokat jelentett. A kommunista állásfoglalást viszont már az is indokolta, hogy a tanyák eltüntetésében és a falvak létrejöttében látták a kollektív gazdálkodás megteremtésének előfeltételét. 1949 elején létrejött az önálló részpolitikai szerv, a Tanyai Tanács. A szervezet elnöke a korábbi állásfoglalásai ellenére Erdei Ferenc lett.⁷⁶ Ezzel a tanyakérdés kiemelkedett a közigazgatási problémák közül. A tanyák felszámolására és új községek létrehozására készült az államvezetés.

A tervezés rendkívül gyorsan történt. 1949 telén egy hónap alatt felmérték, hogy hol érdemes felállítani a leendő tanyaközpontokat, melyeket március végéig terveztek kijelölni az arra alkalmasnak ítélt térségekben.⁷⁷ Az első öt éves terv keretében történt volna az intézménytelepítés, amely alkalmassá tette volna a központokat az önálló falusi működésre és a községi státusz megszerzésére.⁷⁸ Az alapállítás – miszerint a falvasítás a kollektivizálás előfeltétele – azonban részleteiben megváltozott. 1950-ben az MDP Központi Vezetősége két olyan határozatot hozott, amely elmarasztalta a Tanyai Tanács munkáját, és felszólította a szervezetet a községesítés újratervezésére.⁷⁹ Az indoklás sze-

⁷³ Uo. 82., 89.

⁷⁴ BENISCH Arthur: Falurendszer–tanyarendszer. *Társadalomtudomány*, 1928. 259–263.

⁷⁵ BELÉNYI Gyula: *Az alföldi városok és a településpolitika (1945–1963)*. Csongrád Megyei Levéltár, Szeged, 1996. 101.

⁷⁶ ORBÁN Sándor: Az MKP és az MDP kísérletei... I. m. 96.

⁷⁷ A Tanyai Tanács január hó 22-i ülésének jegyzőkönyve. 5–6. Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára (továbbiakban MNL OL) XIX-A-59. f. 1. d.

⁷⁸ Tanyaközpontok 5 éves terve. A TT 1949. április 15-i üléséről készült jegyzőkönyv melléklete. MNL OL XIX-A-59. f. 1. d.

⁷⁹ A két határozat az iratanyagban: MNL OL XIX-A-59. f. 2. d. 1950. február 27-i ülés tárgysorozatának 3. pontja. A Tanyai Tanács és Titkársága 1950. évi

rint a tanács a tanyakérdés megoldásának „burzsoá” koncepcióit vette alapul, és ehelyett a szovjet minta tanulmányozását írták elő számára.⁸⁰ Ezek értelmében a falvak kialakítása és későbbi kollektivizálása helyett a településeket a kezdetektől úgy kellett megtervezni, hogy azok mindenekeelőtt alkalmasak legyenek a nagyüzemi mezőgazdasági termelés kiszolgálására. Ennek a fordulatnak az okát a szintén 1949-től önálló részpolitikaként működő településpolitika formálódó koncepcióiban kell keresnünk.⁸¹ Ezután csak a „méretgazdaságos”, azaz az optimális termeléshez megfelelő mérettel és lakossággal (munkaerővel) rendelkező települések létrehozását engedélyezték. Tulajdonképpen a falvak helyett a szovjet kifejezéssel élve immár kolhoztelepeket jelölt ki a Tanyai Tanács. A KV egyik vonatkozó határozata szerint az új községeknek „nem a lakótelep jellegét, hanem a szocialista szektor üzemi telep jellegét kell erősíteni”.⁸²

A falvasításnak a korábbiakhoz hasonlóan a közigazgatási és gazdasági indokokon túlmutató, kulturális és szociális magyarázata is volt. Az 1949-es külterületi építési tilalom célja a szöveg szerint „a szétszórt tanyai települések gazdasági, közigazgatási, kulturális és egészségügyi helyzetének a megjavítása” volt, ami csakis az átfogó és „tervszerű” fejlesztés során, a tanyaközpontok kiépítésével mehet végbe.⁸³ A TT megalakulását előkészítő

munkaterve; MNL OL XIX-A-59. f. 2. d. Mezőgazdasági és Szövetkezeti Osztály határozati javaslata a tanyai melléktelepek fejlesztésére. (1950.06.21.); Az eddigi szakirodalom is rendre ezeket emelik ki a tanyapolitika fordulópontjaként. Lásd: DR. HAJDÚ Zoltán: A Tanyai Tanács története. A „szocialista tanyapolitika” alapvetése és a tanyakérdés megoldásának radikális, voluntarisztikus kísérlete, 1949–1954. *Alföldi Tanulmányok*, 1992. 105–124.; ORBÁN Sándor: *Tanyaközpontosítási, községessítési kísérletek*. I. m.; ORBÁN Sándor: Az MKP és az MDP kísérletei... I. m.

⁸⁰ Uo. 118–119.

⁸¹ A „méretgazdaságos” településpolitikáról lásd: BELÉNYI Gyula: I. m. 83–140.; HORVÁTH Gergely Krisztián: „Szerepkör nélkül”. Falvak a Kádár-kor településpolitikájában. In: HORVÁTH Gergely Krisztián (szerk.): *Ellenszélben. Településpolitika és a falvak a kommunista diktatúra évtizedeiben*. BTK-NEB, Budapest, 2022. 123–152.

⁸² Mezőgazdasági és Szövetkezeti Osztály határozati javaslata a tanyai melléktelepek fejlesztésére. (1950. június 21.) MNL OL XIX-A-59. f. 2. d.

⁸³ 1300/1949. Korm. rendelet a tanyaközpontok kialakításának előmozdításáról (1949. február 12.).

1948-as tanyafelmérés eredményeinek év végi összefoglalójában Perczel Károly⁸⁴ azt sérelmezte, hogy az oktatás megszervezése lehetetlen, „a tanyalakók minden kultúrától, az ország politikai, szellemi életétől és fejlődésétől teljesen elszakadnak. Újságot, könyvet nem olvasnak, politikai vagy szakszervezeti életet nem élnek, moziba nem járnak”. Így a megfelelő, kollektivistá normákat és gondolkodásmódot sem tudják elsajátítani: „A szociális együttélés érzése, a kölcsönös segítség szükséglete, a társadalmi termelés szükségessége nem fejlődhetik ki.”⁸⁵

A falvasítás tervezői voluntarista módon gondolkodtak az emberi léttér és termelés tervezhetőségéről. Ez a modernizációs gondolat arra alapozott, hogy a tudományos és technikai vívmányok segítségével a természet (beleértve az emberi természetet is) irányítható, a társadalom racionálisan megszervezhető.⁸⁶ Mivel a gondolkodásmód megváltoztatását az emberi környezet módosításával azonosították, ezért a tervezett településeken a hagyományos közösségi tereket felváltották a központból vezérelt adminisztratív, gazdasági és kereskedelmi, oktatási és közösségi intézmények.⁸⁷ A *Tanyaközpontok 5 éves terve* alapján a községekben a következő létesítmények kaptak volna helyet: elsősorban községháza, rendőrpihenő, jegyzői lakások, iskola és tanítói lakások, kút, telefon, bekötőút, posta, és szövetkezeti bolt épült volna a falvakban. Egy második szakaszban kultúrház, szövetkezeti székház, egészségház, hullaház, vasútállomás, különféle gazdasági épületek, magtár, rendőrorr, tűzoltószertár, és természetesen bekötőút egészítené ki a listát.⁸⁸ Ennek alapján a

⁸⁴ Perczel Károly építész 1949-től a kezdeményezésére létrehozott Területrendezési Intézetben foglalkozott többek között tanyaközpontok tervezésével. Hamarosan életfogytiglani szabadságvesztésre ítélték a Rajk-perben, de 1954-ben rehabilitálták.

⁸⁵ Jelentés a tanyai építkezések ügyében történt helyszíni vizsgálatról (1948. november 15.) MNL OL XIX-A-59. f. 2. d.

⁸⁶ James C. SCOTT: *Seeing like a State: How Certain Schemes to Improve the Human Condition Have Failed*. Yale University Press, New Haven, CT, 1998. 5.

⁸⁷ Uo. 5., 195., 214., 249. – A magyar példához sok tekintetben hasonlíthatóak a gyarmati és a háború utáni állami afrikai falvasító programok. Lásd: Uo. 223–261.

⁸⁸ Tanyaközpontok 5 éves terve. A TT 1949. április 15-i üléséről készült jegyzőkönyv melléklete, 1. MNL OL XIX-A-59. f. 1. d.

közvetített értékek között szerepel az iskolázottság, a közös kulturális normák ismerete, az egészség, a közrend, a falusiak aktív infrastrukturális és kommunikációs, valamint adminisztratív kapcsolata a gazdasági és államrendszerrel. A templom például nem kapott helyet a listán.

Végül a „hagyományos” falvak és utóbb a „kolhoztelepek” sem épültek fel maradéktalanul a tanyavilág helyén. A községesítés a téjeszesítéssel együtt az iparosítás szempontjai mögé szorult a források elosztása során. A gyors ütemben történő kollektivizálás céljaira visszásan hatott az 1950-es évek adó-, beszolgáltatási és árrendszere, amely a mezőgazdasági források nagy részét elvonta, és csak keveset juttatott vissza az érintett régiókba. A nagyberuházások között alig, 1950-ben egyáltalán nem szerepelt mezőgazdasági befektetés.⁸⁹ A tanyaközpontokban sem készültek el hiánytalanul a tervezett létesítmények, mert a kivitelező vállalatok „fontosabb jellegű beruházások elvégzésére kaptak megbízást”.⁹⁰ A Tanyai Tanácsot 1954-ben felszámolták. A második világháború utáni tíz évben közel nyolcvan új község jött létre az Alföldön. Az intézmények telepítése viszont hiányos volt, sok helyen csak a pusztában álló tanácsháza jelezte a település létrejöttét.⁹¹ 1961-ben befejezték a téjeszesítést. Ezután újra időszerűnek tűnt a tanyák eltűnése, de a gyors és tartós felszámolódás a várt módon nem következett be.⁹² Ezért a tanyakérdésről újabb viták indultak az 1960-as évektől.

A tanyakérdés újragondolása a kollektivizálás után

1962 nyarán a Hazafias Népfront (HNF) Országos Tanácsának (OT) kezdeményezésére Debrecenben ültek össze a tanyás megyék vezető népfronttagjai. Ezután az *Alföld* folyóirat⁹³ kezde-

⁸⁹ BELÉNYI Gyula: I. m. 92.

⁹⁰ Jelentés a tanyaközpontok 1950. évi tervteljesítéséről. 1951. január 26. MNL OL XIX-A-59. f. 2. d.

⁹¹ BELÉNYI Gyula: I. m. 99–101.

⁹² ERDEI Ferenc: Történelmi lecke a tanyákról. *Kortárs*, 1965/12. 1968.

⁹³ A szerkesztőbizottság tagjai 1962-ben és 1964-ben is Baranyi Imre, Boda István, Fábián Sándor, Juhász Béla és Kiss Tamás voltak.

ményezett egy vitát az újságban *Tanyakérdés – sorskérdés* címmel.⁹⁴ A hozzászólók továbbra is hangsúlyozták a tanyarendszer múltbéli, elmaradott jellegét. A TT tevékenységét viszont bizonytalan, sokszor ellentmondásos és „végig nem gondolt” beavatkozásként írták le. A zárócikk kijelentette, hogy „a mezőgazdaság átszervezésének befejeztével” „teljes válságba” jutott a tanyasi életforma, azaz a tanyakérdést a kollektivizálás fogja megoldani. Az az álláspont is változatlan maradt, miszerint az „emberibb körülmények” és a nagyüzemi gazdálkodás megköveteli „a szétszórt tanyavilág [...] felszámolását, illetve nagyüzemi majorba, majdan falukeretekbe való tömörítését”. Azonban a tanya eltűnését a vita tanulságai alapján már „tartós és hosszú” folyamatként írták le a szerkesztők. Sőt arra jutottak, hogy a mezőgazdasági termelésben „ma még szükség van a tanyára”, és ameddig nem tűnik el, addig „mindent el kell követni a tanyasi életkörülmények megjavítására”.⁹⁵

1965-ben Erdei Ferenc is üdvözölte, hogy az irodalomban, az újságírásban és az érintett megyék népfrentbizottságaiban újra felmerült a tanyakérdés. Azt viszont nehezményezte, hogy „a tanyák ügye” a TT óta „nem szerepel országos fórumok napirendjén”, mivel a legutóbbi időkig a kollektivizálást követő „felszámolódásban” hittek. Ekkor már Erdei is úgy vélte, hogy a tanyák megszűnése hosszas folyamat. A problémát a háztáji gazdaságokéhoz hasonlította. „Ott is az történt, hogy eleinte azt hittük, csak rövidebb átmeneti időre szükséges kisegítő intézmény ez [...]. Kiderült azonban, hogy [...] a nagyüzemek korszerű fejlesztését össze kell egyeztetnünk a háztáji-kisegítő gazdaságok fenntartásával, sőt némely vonatkozásban a fennmaradásáért, illetőleg a fejlesztéséért folytatott erőfeszítésekkel.” Össze is függ a kettő, hiszen a tanyák képezik a háztáji gazdaságok nagy részét. Amennyiben a tanyák megmaradnak, akkor „a tanyai lakosság számára különféle külterületi megoldásokról kell gondoskodnunk” – írja Erdei.⁹⁶

⁹⁴ Tanyakérdés – sorskérdés. Vitaindítás és beszámoló egy tanácskozásról. *Alföld*, 1962/5. 80–85.

⁹⁵ Zárszó a Tanyakérdés – sorskérdés vitához. *Alföld*, 1964/4. 338–340.

⁹⁶ ERDEI Ferenc: Történelmi lecke. I. m. 1966. 1969–1970.

Az újabb jelentős, immár országos tanyavita az 1970-es évek elejére bontakozott ki. 1972 decemberében a Hazafias Népfront és a Kommunista Ifjúsági Szövetség (KISZ) tanyakonferenciát rendezett Kecskeméten. A tanácskozáson a Bács-Kiskun megyei párt- és közigazgatási vezetők egy része, a minisztériumok és egyes vállalatok képviselői, megyei és alföldi értelmiségiek (írók, újságírók, tanítók) jelentek meg.⁹⁷ A tanyakonferencia nem véletlenül Kecskeméten kapott helyet. A megyei tanács aktív tanyapolitikát folytatott, mivel itt továbbra is számos tanya maradt fent. A legutóbbi népszámlálás mintegy ötvenezer lakást és százhatvanötezer embert számolt a megye településeinek külterületein.⁹⁸ A Duna-Tisza közén valóban a tanyavilággal összefüggő termelés módok miatt nem tudott eredményesen működni a nagyüzemi forma. A korábbi szőlőkre ugyanis jellemző volt, hogy parcellánként eltérő volt a sor- és tőtávolság, valamint a fajösszetétel, ráadásul a sorok közé gyakran gyümölcsfákat is telepítettek. A télesztípusú tagosítás és a gépesítés ebben a környezetben lehetetlen volt, így magas maradt az élőmunka-ráfordítás. Ezért egyes településeken a „szabályos szövetkezetektől” eltérő „egyszerűbb szövetkezeteket”, úgynevezett szakszövetkezeteket hoztak létre. Itt a tagok az egykori földjeiket járadék fizetése mellett használatra „visszakapták”, és azon kisüzemi gazdálkodást folytathattak. A szakszövetkezeti forma ezért hosszabb távra konzerválta a tanyákat.⁹⁹

A kecskeméti konferencia résztvevői valamennyien egyetértettek abban, hogy a tanyavilág eltűnése hosszabb folyamatnak ígérkezik, mint azt az 1950-es években gondolták. Romány Pál, az MSZMP Bács-Kiskun megyei bizottságának első titkára, későbbi agrárminiszter hangsúlyozta, hogy a „szocialista nagyüzemi gazdálkodás” keretei között a tanya megszűnése „szükségszerű”, ugyanakkor „differenciált és lassú”.¹⁰⁰ 1973-ban Romány

⁹⁷ A konferencia összefoglaló kötete: CSERKUTI Ferenc–HORVÁTH László (szerk.): *Mi lesz a tanyákkal?* Hazafias Népfront, Budapest, 1973.

⁹⁸ Uo. 44.

⁹⁹ KOVÁCS Teréz: *A paraszti gazdálkodás és társadalom átalakulása*. L'Harmattan Kiadó, Budapest, 2010. 148–149.

¹⁰⁰ ZÁM Tibor: Gondunk: a tanyavilág. In: ZÁM Tibor: *Tények és indulatok*. Magvető Kiadó, Budapest, 1987. 307.

a korabeli tanyákról írt kötetében úgy fogalmazott, hogy a kollektivizálás csak a tanya „perspektíváját” döntötte el.¹⁰¹ A lassú „felszámolódás” víziója szinte közhelyként jelent meg, mint egy új politika kiindulópontja.

Az is több ízben elhangzott, hogy a tanya gyors felszámolása nem lenne célszerű a gazdaság szempontjából. Záró előadásában S. Hegedüs László, a HNF Országos Tanácsának titkára kimondta, hogy a téeszekkel jól összehangolt tanyák fenntartása nemcsak lehetséges, hanem „kívánatos” is. Indoklása szerint „ezen a tanyákon él számos mezőgazdasági nagyüzemi dolgozó és emellett itt jelentős árutermelés folyik, amelyet sem most, sem a belátható jövőben nem tudna népgazdaságunk nélkülözni”. Illetve „azért sem valósítható meg gyors felszámolásuk, mert a mezőgazdasági üzemek munkaerőbázisai, s különösen a zöldtermelésben és az állattenyésztésben több évtizedig fontos szerepet töltenek be”. A tanyák egy részének fenntartása azért is indokolt, mert „kevés a lakás és városaink befogadóképessége nem bírná el a gyors áttelepülést”.¹⁰² A Délmagyarországi Áramszolgáltató Vállalat igazgatója azzal érvelt a tanyák villamosítása mellett, hogy az a lakosság és az építőipar számára is olcsóbb, mint a belterületi építkezés.¹⁰³ A tanyakérdésvitában tehát továbbra is elsődleges érv volt a gazdaságosság. A kettő legfontosabb aspektus a háztáji termelés fenntartása és az építőipari kapacitás figyelembevétele volt. Ennek tudatában a gyors és erőszakos felszámolás már nemcsak lehetségesnek, hanem racionálisnak sem tűnt. A tanyák lassú eltűnését az általános fejlődésre hivatkozva mégis törvényszerűnek tartották. Felmerült tehát a kérdés, hogy hogyan, illetve mennyire lehet és kell befektetni az ideiglenesnek gondolt tanyákba. A legalapvetőbb dilemma tulajdonképpen újra az volt, hogy bizonyos fejlesztéseket mennyiben lehet végrehajtani a tanyavilág körülményeihez alkalmazkodva. Bibó István egy

¹⁰¹ ROMÁNY Pál: *A tanyarendszer ma*. Kossuth Kiadó, Budapest, 1973. 35., 40.

¹⁰² CSERKUTI Ferenc–HORVÁTH László (szerk.): I. m. 138.

¹⁰³ Uo. 72.

1973-ban megjelent írásában úgy látta, hogy ez a régi-új kiindulópont a háború előtti tanyavitához vezetett vissza.¹⁰⁴

A kérdésre az általános választ ismét a gazdaságosság szempontjai adták meg. A tanyavilág differenciáltságát hangsúlyozva azt tartották eredményre vezetőnek, ha a rentabilitás szempontja szerint válogatnak a területek és tanyatípusok közül, és döntenek az egyes csoportok fentmaradásának esélyeiről. Pongrácz Pál, az Építési és Városfejlesztési Minisztérium főosztályvezetője szerint az infrastruktúra-fejlesztés során ki kell válogatni azokat a – többnyire sűrűbben lakott – tanyás térségeket, ahol a „leggazdaságosabban” a „legmagasabb szinten” lehet ellátni a lakosságot, illetve ahol hosszú távon a legnagyobb esély van a lakosság tömörülésére.¹⁰⁵ A Szolnok Megyei Tanács főépítésze szerint azt is fel kell mérni, hogy mik a tanyasiak szándékai az elköltözést illetően, illetve melyik tanyák akadályozzák ténylegesen a téjesztípusú termelést, és a maradék számára biztosítani kell az átlagos életszínvonal eléréséhez szükséges adottságokat.¹⁰⁶ A HNF OT titkára is aszerint válogatott volna, hogy melyik tanya bizonyul hasznosnak a téjeszttermelésben. A felszólaló szerint viszont összességében a tanyakérdés gazdasági jelentőségét is mérlegelni kell. Ameddig a költségvetési lehetőségek nem lesznek előnyösebbek, addig azt tartotta „helyes politikának”, ha az állam a fennálló településszerkezeti terveknek¹⁰⁷ megfelelően a városok fejlesztésére fordít nagyobb összegeket, és a kistelepülések esetében az „alapvető” ellátási problémák megoldására törekszik. A tanyákkal kapcsolatban a kisebb forrásokból is elérhető kulturális, társadalmi és politikai fejlődést célozná meg, amelyben fontos szerepet kap a „szervezőmunka” – azaz tulajdonképpen a lakossági és helyi erőforrások felhasználása.¹⁰⁸

¹⁰⁴ BIBÓ István: Tanya és urbanizáció. A tanyakérdés vitájának újjáéledése és Erdei Ferenc tanyakoncepciója. *Valóság*, 1973/12. 36.

¹⁰⁵ CSERKUTI Ferenc–HORVÁTH László (szerk.): I. m. 65.

¹⁰⁶ Uo. 98.

¹⁰⁷ Utalva az 1971-ben elfogadott Országos Településhálózat-fejlesztési Tervre, amely a korábbi gyakorlathoz hasonlóan gazdasági szempontok szerint rangsorolta a településeket, és eszerint irányozta elő a központi forrásokat. Lásd: HORVÁTH Gergely Krisztián: I. m. 135–147.

¹⁰⁸ CSERKUTI Ferenc–HORVÁTH László (szerk.): I. m. 137.

Az állami beleszólás és felelősség kérdése is megosztotta a felszólalókat. Ez ugyancsak a korábbi tanyakérdésvitákra emlékeztethet bennünket. Az első dilemma az organikus fejlődés és a tervszerű modernizáció problémái körül állt fenn. Néhány értelmiségi felszólaló ugyanis elsősorban az állami szankciók eltörlésében és a természetes folyamatok kibontakozásában látta a tanyakérdés megoldásának kulcsát. Mocsár Gábor író szerint a tanyasi életkörülményeket és a gazdálkodás lehetőségeit is rontják az állami szabályozások. Ilyen az építési tilalom, vagy a maszek traktorok használatára vonatkozó szigorú szabályozások.¹⁰⁹ Kunszabó Ferenc úgy látta, hogy „a tanyasi ügyet a tanyasiak nélkül” akarják megoldani, azaz nem hallgatják meg az érintetteket. Szerinte nem kellenek külön jogszabályok, akár előjogok a tanyasiaknak, csupán a városi és falusi lakosokkal egyenlő elbánás.¹¹⁰ Romány Pál vitába szállt Kunszabóval, és úgy vélte, hogy a hatóságnak bele kell szólnia a tanyasiak életébe, de hangsúlyozta az érintettek megkérdezésének fontosságát.¹¹¹

A másik oldalról éppen az állami cselekvés, vagy legalább az anyagi támogatás elmaradását sérelmezték. 1972-től például nem lehetett központi támogatást kapni a tanyák villamosítására. A Bács-Kiskun megyei tanácselnök szövé is tette, hogy egyes központi szervek „a feladatok listájáról leírták a tanyát”. Elmondása szerint az iskolák villamosítása során a megyei és helyi tanácsi forrásokon túl is inkább csak a lakosság hozzájárulására számíthattak. A tanács törekvéseit különféle vállalatok, magánkisiparosok, a néphadsereg és az ipari munkások, valamint a téeszek és szakszövetkezetek segítették.¹¹² Domaszék tanácselnöke is kiemelte a felszólalásában, hogy a község jó hírét megalapozó fejlesztéseket nem az államnak, hanem a helyiek összefogásának köszönhették.¹¹³ Zám Tibor konkrét példákat említett, ahol a helyi téeszek támogatták a tanyavillamosítást és a belterületi építkezéseket, szerelték fel az iskolákat és a rendelőt, de indítottak

¹⁰⁹ Uo. 76–78.

¹¹⁰ Uo. 102–103.

¹¹¹ Uo. 115.

¹¹² Uo. 48., 57–59.

¹¹³ Uo. 109–111.

autóbuszjáratot is.¹¹⁴ Sokan tehát úgy látták, hogy a tanyakérdés kezelésének terhei a regionális és helyi szervekre, vállalatokra és az érintett lakosságra hárultak. A DÉMÁSZ igazgatója elmondta, hogy a vállalat a tanyavillamosítás során is „messzemenően támaszkodik a tanyasi lakosság áldozatkészségére és anyagi hozzájárulására”.¹¹⁵ Olykor a pártközpont döntései nehezítették is a tanyakérdés lokális kezelését. A kistelepülési iskolák „körzetesítése” és felszámolása után a tanyasi gyermekek nehezen jártak be a nagyobb települések iskoláiba, ezért a megyei tanácsok kolégiumok építésébe kezdtek. Bács-Kiskunban alapot hoztak létre a diákotthonok felépítésére, és a legnagyobb összegeket a helyi tanácsok előző évi megtakarításaiból gyűjtötték össze.¹¹⁶

A tanyakérdésről folyó új diskurzus sarokpontjait jól összefoglalják a konferencia záróelőadásának sorai: „Mi tehát nem arra törekszünk, és nem lehet ez távolabbi célkitűzés sem, hogy megszüntessük a tanyákat. Arra törekszünk, hogy megszüntessük azokat a hátrányos körülményeket, amelyek között a tanyákon lakó emberek élnek. Ez a körülményektől függően a tanyák megszüntetésével, más esetekben a tanyákon folyó életmód vagy a tanyák épület-állagának lényeges megváltoztatásával oldható meg.”¹¹⁷ A tanya eltűnése mögül a tudatosan erre irányuló törekvés, illetve a felszámolás kitűzött időpontja eltűnt.

A tanya, a tanyán lakás és az egyéni termelés végső soron továbbra sem fért bele a „szocialista” világképbe. Ezt jelezték azzal, hogy az új ötletek ellenére hangsúlyozták a tanyavilág eltűnésének szükségszerűségét. A tanyasi élet megtűrését vagy támogatását el kellett helyezni az utópiáról folytatott diskurzusban. Romány Pál 1973-as kötetében azt olvashatjuk, hogy „a megoldás csak az lehet, ha zöld utat kap az olyan egyéni törekvés, amely a társadalmi érdekekkel egybeesik”. Az MSZMP a X. kongresszusán foglalkozott a tanyakérdéssel, ahol kijelentették, hogy „a történelmileg kialakult tanyarendszer erőszakolt felszámolása ellentétes az egyéni és a közösségi érdekekkel is”. A tanyasi élet és

¹¹⁴ Uo. 118.

¹¹⁵ Uo. 72.

¹¹⁶ ROMÁNY Pál: I. m. 101.

¹¹⁷ CSERKUTI Ferenc–HORVÁTH László (szerk.): I. m. 138.

a tanyasi gazdálkodás folytatása egyéni döntés kérdésévé válhatt, hiszen a megfelelő módon a tanyák elhagyása és az ottmaradás is „azonos irányba vezet: a szocialista társadalom normáinak és reális társadalom- és gazdaságpolitikai céljainak irányába”.¹¹⁸ A szigorú bolsevik kollektívizmussal szemben az egyéni és a közösségi törekvés már nem volt kizárólagosan azonos. A saját törekvés lehetett pozitív is, amennyiben az a „közösség” – az ideálisnak tartott társadalmi állapot megteremtésének – hasznára válik.¹¹⁹ Ezt magyarázzák az *Alföld* hasábjain folyt vita zárószorai: „A tanya éppen azért van átmenetileg szükség, hogy majdan megszűnhessen. Ez nem ellentmondás, hanem a távlatos megoldásra tekintő szem megosztott figyelme, amely egyszerre látja a ma gondjait és a távolabbi jövő felemelő örömeit, a szocialista gondoskodás és humanizmus történelmi folyamatának ívelő stációit.”¹²⁰ A tanya és a politikai jövőkép közötti ellentét feloldásával nemcsak a tanya megtűrése, hanem elvileg a modernizációja is lehetségessé vált. Sőt, a tanya éppen akkor válhatott hasznossá az elképzelés szerint, ha korszerűvé fejlesztett termelő- és lakóhelyként hozzá tudott járulni a vizionált gazdasági növekedéshez és társadalmi átalakuláshoz, azaz a jövő megfelelő alakításához.

A tanyák modernizációja az új diskurzusban

A tanyasi élet és gazdaság egyöntetű elítélésének feloldásával megszülettek a „jó tanya” és a „rossz tanya” ismérvei a diskurzusban. A „jó tanya” modern, azaz villamosított, a háztartás és a gazdaság gépesítve van. A központi direktívának megfelelő körülményeket biztosít a lakóinak és a termelésnek. A „rossz tanya” továbbra is az elmaradottság, a kulturálatlanság szimbóluma, és a termelés szempontjából haszontalan. A „jó tanyasi”

¹¹⁸ ROMÁNY Pál: I. m. 5., 84–85.

¹¹⁹ A bolsevik diskurzust az 1930-as évektől kezdődően lassú fokozatossággal a Szovjetunióban is felváltotta a „neobolsevik” beszédmód, amelyben a közösség és az egyén viszonya átrendeződött. Anna KRYLOVA: Soviet Modernity: Stephen Kotkin and the Bolshevik Predicament. *Contemporary European History*, 2014/2. 190–191. DOI: <https://doi.org/10.1017/S0960777314000083>

¹²⁰ Zárszó a Tanyakérdés – sorskérdés vitához. I. m. 340.

támogatja, hogy a gyermekei tanuljanak és elhagyják a tanyát, tehát segíti a tanya nélküli jövő megteremtését.¹²¹ A „rossz tanyasi” nem tartja fontosnak, hogy gyermekei általános iskolába járjanak. Az utóbbi esetre mondta Romány Pál, hogy nincsenek olyan illúzióik, „hogy ezt minden tanyasi kívánja, hogy együttműködjenek vele”.¹²² Tehát a „rossz tanyasi” kimarad a modernizációból, de a „csatlakozás”, legalábbis elvileg – a modernizációt hátráltató, a gazdaságosság alapján álló forráselosztások akadályait nem felejtve – önkéntes, a tanyán maradás mellett, a tanya fejlesztésével is lehetséges.

Romány a modern tanya közkeletű képét úgy festette le, mint ahol villany, televízió és hűtőszekrény van. Az elmaradott tanya ezzel szemben nádfedeles, és petróleum ég. Az előbbi talán már a „tanyaszocializmus” vagy farm, és nem is tanya – veti fel a szerző, mintegy kiemelve a létesítményt az elmaradottságot jelképező fogalom alól.¹²³ Gajdócsi István Bács-Kiskun megyei tanácselnöknek az 1972-es konferencián elhangzott szavai szerint a „szocialista fejlődés” miatt a „technikai civilizáció” eljut a tanyára is. „Rangja szerint az első” a villamosenergia, mert azt követi a háztartási gép, a világítás, a tévé, a rádió, a háztáji munka gépesítése, a vezetékes vízzel a fürdő és az öntözés. A megyében egyébként ekkor mindössze a tanyák tizenöt százalékában volt villanyáram.¹²⁴ Bár a villany „átmenetileg konzerválja a tanyát, a villamosított tanya nem az elmaradottságnak, hanem a tanyai lakosság szociális, kulturális fejlődésének, a világba való kitekintésének jelképe”.¹²⁵

A tömegkommunikációs eszközök otthoni megjelenésében a tanya kulturális modernizációjának lehetőségét látták. A korabeli normákról átfogó képet ad a konferencián felszólaló tanyasi

¹²¹ Mint azt a *Híradó* egyik propagandaadásában láthatjuk: Tanyáról a fővárosba. *Magyar Filmhíradó* 1976/21. (május). Forrás: <https://filmhiradokonline.hu/watch.php?id=21779> (Letöltve: 2024. 07. 22.)

¹²² CSERKUTI Ferenc–HORVÁTH László (szerk.): I. m. 115.

¹²³ ROMÁNY Pál: I. m. 7.

¹²⁴ Statisztikailag valószínűleg a külterületi lakhelyekkel számolt a tanácselnök. CSERKUTI Ferenc–HORVÁTH László (szerk.): I. m. 48.

¹²⁵ A DÉMÁSZ igazgatójának hozzászólásából. CSERKUTI Ferenc–HORVÁTH László (szerk.): I. m. 73.

ifjúsági klub-vezető. A tanyasiakkal kapcsolatban gondként nevezte meg az anyagi kultúra hiányát, az italozást, az alacsony iskolázottságot. A tanyasi ifjúsági körben illetlenségi foglalkozásokat tartottak, emellett jártak moziba és színházba, tanultak művészetekről és irodalomról, meghívtak KISZ-es és egyetemista előadókat. Beszélgettek írókkal, újságírókkal, tanárokkal, csillaggással, bíróval, nyomozóval, valamint beiratkoztak a könyvtárba is. A klub vallott célja volt, hogy „a fiatalok nevelését, szórakozását, a szabadidő hasznos eltöltését szolgálja”.¹²⁶ A „szabadidő hasznos eltöltése” a művészet, tudomány és kultúra iránti fogékonyságot jelenti. Ez a külső helyszíneken túl már a tanyasi otthonokban is megvalósulhat a tömegkommunikáció modern eszközeivel. Az egyik felszólaló úgy fogalmazott, hogy a villany azért kell, hogy „a tanyasi fejekben is egyre világosabb legyen”.¹²⁷

A tanya lokális fejlesztése tehát közvetlenül és közvetetten is ugyanazokat a célokat szolgálta, mint korábban a falvasítás. Úgy helyezték el a diskurzusban, hogy közben az utópikus jövőképen és a társadalommal szembeni elvárásokon lényegében nem változtattak. Immár úgy tűnt, hogy a tanyasiakat be lehet csatolni a tömegkultúrába, és sajátos módon a „kollektív” tömegtermelésbe is. Ennek lehetőségét ismét technológiai kérdésként állították be. Úgy vélték, hogy mindenekelőtt a villany, és ezáltal a háztartás és a termelés gépesítése teremti meg a szükséges feltételeket. Az ilyen tanya fentmaradása már elvileg legitim volt, mivel a technikai fejlettsége okán képes biztosítani a lakói és a közösség számára mindazokat a kulturális, szociális és gazdasági értékeket, amelyekkel hasznos tényezővé válik a jövő építésében. A diskurzusban a modern tanya egy olyan világ létrejöttének alapköve lehetett, amelyben maga egyébként nem létezik.

¹²⁶ Uo. 96.

¹²⁷ Zsemlye János, a ceglédi HNF Járási Bizottságának titkára hozzászólásából. Uo. 99.

Összefoglalás

A mindenkori tanyakérdés fősodró koncepciói között említhetjük a tanyaközpontok, a „hagyományos” falvak és „szocialista községek”, kolhoztelepek, illetve a mezővárosi infrastruktúra fejlesztésére irányuló terveket. A legjelentősebb különbség ezek között abban a kérdésben mutatkozott meg, hogy a tanya alkalmas-e arra, hogy hatékony gazdasággá váljon. A tanyaközpontokban a létesítmények úgy épülnek fel, hogy a földet és a munkaerőt megtartsák a tanyasi keretek között, de az optimális termelés érdekében megkönnyítsék a gazda állandó jelenlétét a földje közelében. A gazdasági javulás és az intézményekkel segített kulturális és társadalmi fellendülés kölcsönösen erősítik egymást. A falvasítás hívei vitatták a tanyavilág alkalmasságát a vizionált fejlődésre, és az átfogó modernizációt csak az alföldi zárt települések létrehozásával, azaz a magyarországi településszerkezet homogenizációjával tudták elképzelni. A fejlődőképes művelési formát ők a falusi magángazdálkodásban jelölték meg. Ebben tér el az előzőtől az MDP és a Tanyai Tanács koncepciója, amely immár a kolhoz típusú „közös” művelés bevezetésének előfeltételeként kívánta a zárt települések létrehozását. A tanyapolitikai csúcsszerv működésének az államgazdasági problémák mellett az vetett véget, hogy idővel ebből a szempontból a falusiként definiálható keretek sem mutatkoztak kielégítőnek. Ezután magában a kollektivizálásban láttak olyan modernizációs lépcsőfokot, amelyet meglépve a tanya „szükségszerűen” eltűnik. Azonban a háztáji termelés nélkülözhetetlensége és a városi-belterületi lakáshiány problémája a tanyák legalább ideiglenes és részleges megtartása mellett szóló érveket erősítette. Az 1960-as évektől az optimális tanyasi gazdálkodást a téeszrendszerrel összehangolt, azt kiegészítő háztáji- és szakszövetkezeti termelés jelentette volna. Ennek érdekében a tanya elvileg (ismét) összeegyeztethető lett a modernizációval. Számos olyan kérdés lett újra releváns, amely a háború előtti diskurzust is jellemezte. A vita megint arról szólt, hogy a tanyavilág jelenlegi viszonyaihoz igazodva mennyiben lehetséges a modernizáció, illetve az államnak milyen mértékben kell szerepet vállal-

nia ebben. A második világháború előtt a nemzeti, etnikai és az amögött felsejlő revíziós érdek volt meghatározó érv a hatható-sabb központi szerepvállalás mellett. 1945 után a tanya ellen és a tanya mellett is elvileg a „szocialista” gazdasági-társadalmi állapot megteremtésének érdekében döntöttek. A tanyát a jelenlegi formájában végig elmaradott, a hatékony gazdálkodásra és az azzal összefüggő társadalmi és kulturális fejlődésre alkalmatlan élő- és termelőhelynek látták és láttatták. A megoldást egy nagyszabású állami modernizációban, azaz az intézményi és infrastrukturális létesítmények kiépítésében, a tanya és/vagy a környezete technikai fejlesztésében jelölte meg a tanyakérdés valamennyi hozzászólója. A tanyakérdés diskurzusában tehát részleteiben eltérő, de összességében fejlődésorientált, etatista vélemények domináltak – ennek megfelelően a koncepciók első-sorban a mindenkori hatalom képviselőit kívánták megszólítani és cselekvésre bírni.